

آیین گل غلتان

نمونه‌ای از گردشگری فرهنگی در استان سمنان

صدیقه امیدوار

دبیر جغرافیای شهرستان دامغان
استان سمنان

چکیده

امروزه گردشگری فرهنگی به‌عنوان بخشی از جغرافیای انسانی در ایجاد چشم‌اندازهای جهانی نقشی بی‌بدیل را بر عهده گرفته است. قدمت تاریخی، تجربه مشترک و فرهنگ‌های متنوع در طول تاریخ باعث پیدایش آداب و رسوم متنوع در گوشه‌گوشه سرزمین پهناور ما ایران شده است. باگذشت زمان و رونق ابزار ارتباط جمعی که در کوتاه‌ترین زمان اطلاعات باکیفیتی را منتشر می‌کنند؛ استقبال عامه مردم بیشتر شده است. بنابراین با گذشت زمان شناسایی و ملاقات این موارد بر اساس علاقه‌مندی افراد به‌صورت روزافزون در حال گسترش است. آداب و رسوم به‌عنوان یک فاکتور از مجموعه فرهنگ برگرفته از تجربیات زندگی و ارتباط انسان با محیط به‌مرور زمان، یکی از مواردی است که امروزه به توسعه گردشگری و تقویت پتانسیل‌های محیطی به لحاظ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... کمک کرده است. از جمله این آداب و رسوم آیین گل غلتان در امیرآباد از توابع شهرستان دامغان است که به شرح آن می‌پردازیم.

کلیدواژه‌ها: امیرآباد، دامغان،
گردشگری، گل غلتان، سمنان،
فرهنگ، جغرافیای
فرهنگی

جغرافیای فرهنگی

هرچند موضوع فرهنگ و عناصر فرهنگی در علوم اجتماعی مورد توجه و تأکید خاصی است، لیکن تمایل برخی از رشته‌های علوم انسانی به مباحث میان‌رشته‌ای موجب شده است تا آن‌ها به مفهوم فرهنگ علاقه‌مند شوند و آن را از دیدگاه خود بررسی کنند. پس از جنگ دوم جهانی، شکل‌گیری یک نهضت میان‌رشته‌ای و فروریختن مرزهای دانش موجب شد تا موضوعی مثل فرهنگ در شاخه‌های جغرافیای انسانی وارد شود و در چنین شرایطی به‌ویژه توجه خاصی در این زمینه به عمل آید که در نهایت باعث پیدایش گرایش جدیدی با عنوان «جغرافیای فرهنگی» شد. شاخه‌های متعدد جغرافیای انسانی به همان مقداری که در علوم انسانی جای دارند، به همراه جغرافیای فرهنگی در حوزه علوم اجتماعی نیز مطرح‌اند. در جغرافیای انسانی در ارتباط با محیط زندگی که روابط متقابل انسان و محیط را در برمی‌گیرد بر «انسان» تأکید می‌شود. در این گرایش به مقوله فرهنگ، اندوخته‌ها و داشته‌های آن با توجه به محیط زندگی آن به انسان فرهنگ‌مدار توجه می‌شود (مسعود مهدوی، علی احمدی: ۱۵۷).

فرهنگ در جغرافیا هم به منزله شیوه زندگی، شامل عقاید، نگرش‌ها، زبان‌ها، عادت‌ها، نهادها و ساختارهای قدرت و هم دربرگیرنده عملکردهای فرهنگی نظیر شکل‌های مختلف هنری، نجومی، معماری، کالاهای تولیدشده و... است. در این تعریف، فرهنگ، «همه‌چیز یک گروه از مردم» به حساب می‌آید. لذا از آن به‌عنوان «نظام فرهنگی» نام می‌برند (شکویی، ۱۳۷۵: ۳۳۸).

از نظر جغرافی‌دانان، فرهنگ این‌گونه تعریف شده است: «فرهنگ الگوهای رفتاری آموخته‌شده انسانی را که در قالب مقاومتی شکل می‌گیرد، بیان می‌کند و به‌واسطه آن، ایده‌ها و تصورات از یک نسل به نسل دیگر یا از گروهی به گروه دیگر منتقل می‌شود» (هاگت، ۱۳۷۳: ۶).

فرهنگ همواره تغییرپذیر و در حال تحول است که در این زمینه دو عامل بیشتر از همه تأثیر دارد: الف) اختراع و نوآوری، به‌طوری که نوآوری‌ها از فرهنگ‌های بیرون از ناحیه، شکل و نوع زندگی را تغییر می‌دهد؛ ب) پراکندگی جغرافیای فرهنگ‌ها که در نتیجه برخورد دو فرهنگ، دو جامعه یا تمامی مردم نواحی مختلف انتشار فرهنگی رخ می‌دهد. بدین جهت هم‌رنگی و همسازی مردم یک جامعه از طریق فرهنگ میسر است و فرهنگ هر مکان وحدت خاصی به قلمرو خود می‌بخشد (شکویی، ۱۳۷۱: ۱۲۴-۱۲۳).

برای درک یک ناحیه فرهنگی که دارای ویژگی‌های مشابه و مشترک فرهنگی است ناگزیر از مطالعات جغرافیایی هستیم. فرهنگ‌ها برای خود قلمرو و محدوده‌ای دارند و در یک محدوده خاص جغرافیایی و به‌صورت ناحیه یکپارچه در آن تکوین می‌یابند. انسان با فرهنگ خود، در شکل‌پذیری و نقش‌یابی مکان‌ها تأثیر گذار است.

فرهنگ

گستر دگی
معنای فرهنگ آنچنان
زیاد است که محققان،
دویست تا سیصد تعریف برای
فرهنگ نوشته‌اند و حتی کتاب‌های
مستقل در تعریف و توصیف فرهنگ تألیف
شده است.

تعریف تایلور از فرهنگ در ۱۸۷۱، فرهنگ یا تمدن در معنای مردم‌نگارانه و وسیع این واژه، «مجموعه پیچیده‌ای است شامل شناخت، باورها، هنر، اخلاقیات، قانون، رسوم و هرگونه قابلیت و عادتی که انسان به‌عنوان عضوی از جامعه کسب کرده است.»

ادوارد ساپیر فرهنگ را عبارت از «سیستم رفتارها و حالت‌های متکی بر ضمیر ناخودآگاه» می‌داند. به نظر وی، فرهنگ یک گروه شامل انواع مدل‌های اجتماعی رفتار است که به‌وسیله هم یا اکثریت اعضای گروه جامعه عمل به خود می‌پوشد و جامعه در حقیقت یک اصطلاح فرهنگی است که افراد به نسبت روابطی که با یکدیگر دارند برای بیان بعضی از رفتارهای خود به کار می‌برند (روح‌الامینی، ۱۳۸۸: ۱۸).

دانشمندان انگلوساکسن تمایل دارند فرهنگ را در معنای وسیع و شامل تمدن به کار ببرند. آلمانی‌ها هر دو مفاهیم فرهنگ و تمدن را در برابر هم قرار دادند و مجموعه عناصر مادی، آثار فنی و اشکال و صور سازمان اجتماعی را که امکان بروز و تجمع یک جامعه را فراهم می‌سازند، «تمدن» می‌خوانند. از نظر آن‌ها فرهنگ عبارت است از «مجموعه مظاهر معنوی، آفرینش‌های ادبی، هنری و ایدئولوژی‌های مسلطی که تشکیل‌دهنده واقعیتی بدیع و خاصی از مردم در یک دوران است.»

به نظر پیررژ فرهنگ نکته‌ای است که مؤلفان آمریکایی آن را در تعیین و نشان دادن مجموعه رونماهای اقتصاد و زندگی اجتماعی به کار گرفته‌اند. زبان، سن، فعالیت‌های روشن‌فکری ادبی، هنری، علمی، ایدئولوژی سیاسی، شکل حکومت، دین و اساطیر و ساختارهای اجتماعی و... زیرمجموعه فرهنگی هستند و بر همین مبنا جهان به فضاهای فرهنگی تقسیم می‌شود.

برخی از رشته‌های دانشگاهی همچون انسان‌شناسی، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، ارتباطات جمعی و... در قرابت بیشتری با مفهوم فرهنگ قرار دارند. لذا به دلیل پرکار بودن این مفهوم در این رشته‌های دانشگاهی تعاریف متعددی از سوی اندیشمندان این حوزه‌ها ارائه شده است. از آنجا که فرهنگ با معنای کلی و عام آن به مثابه شکل‌دهنده زندگی اجتماعی و رفتار انسان است، لذا در علوم انسانی و اجتماعی مطالعات مربوط به فرهنگ در متن جامعه و گروه‌های انسانی دنبال می‌شود. به عبارت دیگر، یکی از ملزومات به وجود آمدن فرهنگ، شکل‌گیری جامعه و گروه‌های اجتماعی است. در مجموع تعاریف فرهنگ به اجزا و عناصر فرهنگی اشاره شده است که عبارت‌اند از دانش، هنر، ارزش‌ها، رفتارها، نگرش‌ها، ایدئولوژی، آداب و رسوم، سنت‌ها، عقاید و زبان. در این تعاریف، واژگان متعدد است که از آن‌ها مفهوم فرهنگ مستفاد می‌شود.

ناصرالدین شاه در بیش از ۲۰۰ سال پیش بنا شده که عمر آن مربوط به دوران قاجاریه است.

بخش امیرآباد قسمت بیشتری از جنوب دامغان را در بر گرفته است. این بخش از شمال و شمال باختری به بخش مرکزی دامغان و بخش دو دانگه شهرستان ساری، از جنوب به شهرستان نائین از مشرق به شاهرود و از غرب به سمنان محدود می شود (فرهنگ روستایی). تنها شهر این بخش، امیریه است.

بخش امیرآباد منطقه‌ای کویری و دارای خاک بسیار شور است (بنی اسدی، ۱۳۷۴:۳۲). قسمت‌های شمال امیرآباد را کوه‌های کم‌ارتفاع و منفردی در بر گرفته که مهم‌ترین آن‌ها کوه‌های بناور، اورس و سرخ کوه است. آب‌وهوای امیرآباد معتدل خشک و میزان بارندگی آن ۱۰۰ میلی‌متر است. دمای آن بین تابستان و زمستان ۴۰ تا ۵۰ درجه سانتی‌گراد است (فرهنگ جغرافیایی آبادی‌ها، ۱۵). در امیرآباد رودخانه دائمی وجود ندارد. تنها رودخانه‌های فصلی دریان، دزج و شور به ترتیب از ارتفاعات شمالی منطقه، کوه گیوتنگه و شور و سرچشمه می‌گیرند و به سمت جنوب جریان می‌یابند.

چچام (چاه جام) یا کویر حاج علیقلی مهم‌ترین بخش کویری امیرآباد است. درختانی چون پسته، افاقیا، گز، طاق و گیاهان دارویی و صنعتی از قبیل خاکشیر، پونه، کتیرا، پوشش گیاهی منطقه هستند. جانوران و پرندگانی مثل روباه، شغال، گرگ، کفتار و کبک در این منطقه وجود دارند. مهم‌ترین معادن منطقه، سرب، فیروزه، گل نسوز، سنگ بالاست، آهک و غیره است.

از دوره قاجار مهم‌ترین مناطق این محدوده شامل قراء امیرآباد، دولت‌آباد، صیدآباد، سلیمان‌آباد، دزه، و تویه دروار است که علاوه بر چندین قریه، از املاک میرزا محمدخان سپهسالار به شمار می‌رفته است.

فعالیت اقتصادی مردم این سرزمین، کشاورزی و دامداری و قالی‌بافی است.

مهم‌ترین آثار تاریخی امیرآباد عبارت‌اند از: قلعه امیرآباد، عمارت دختر ناصرالدین‌شاه، تپه‌های باستانی، کاروانسرای امیرآباد، کاروانسرای قوشه (صفوی)، کاروانسرای سپهسالار، بقاع امامزاده قاسم، جبرئیل، شمس‌الدین مطهر، میر ابراهیم، نقاره‌خانه، مروان، تپه‌های

به‌طوری که فرهنگ‌های مختلف مکان‌های خاص خود را می‌سازند و کارکردهای متناسب با آن فرهنگ به آن می‌بخشند. نقش‌پذیری مکان‌ها تابعی از تقسیمات انسان است و این تقسیمات متأثر از الگوهای فرهنگی اوست. بنابراین، فرهنگ از عوامل مهم افتراق مکان‌هاست. (رضوانی و احمدی، ۱۳۸۸:۵۶)

شهرستان دامغان به‌عنوان یکی از شهرستان‌های استان سمنان از دو بخش تشکیل شده که یکی از آن بخش امیرآباد است. تا چندی پیش مرکز این بخش صیدآباد بود که با توجه به تغییرات کشوری مرکز بخش امیرآباد شد و با تغییر نام آن به امیریه به شهر تبدیل شد. شهر امیریه در سال ۱۳۹۵ دارای ۳۵۶۱ نفر جمعیت بوده و مرکز بخش با توجه به دهستان‌های تویه دروار، قهاب صرصر و قهاب رستاق ۱۲ هزار نفر جمعیت دارد.

تاریخچه سکونت در این مکان به ۴۰۰۰ سال قبل برمی‌گردد که در دل منطقه صدررازه و هکاتم پلیس (دامغان فعلی) مکانی به نام دزه وجود داشته، که در حال حاضر خرابه‌های آن بر جای مانده است.

آنچه در مورد امیرآباد و وجه‌تسمیه آن ذکر شده آن است که بنای این مکان توسط امیر سپهسالار، داماد

از نظر جغرافی دانان، فرهنگ این‌گونه تعریف شده

است: «فرهنگ الگوهای رفتاری

آموخته‌شده انسانی را که در قالب

مقاومی شکل می‌گیرد، بیان می‌کند و

به‌واسطه آن، ایده‌ها و تصورات از یک نسل

به نسل دیگر یا از گروهی به گروه دیگر منتقل

می‌شود»

**شهرستان دامغان به عنوان یکی از
شهرستان‌های استان سمنان از دو بخش
تشکیل شده که یکی از آن بخش امیرآباد
است. تا چندی پیش مرکز این بخش صیدآباد
بود که با توجه به تغییرات کشوری مرکز
بخش امیرآباد شد و با تغییر نام آن به
امیریه به شهر تبدیل شد**

انسان از بدو تولد با طبیعت و ایجاد یک علاقه و سازگاری قلبی در تربیت کودک با طبیعت است که یقیناً در آینده کودک و زندگی وی بی تأثیر نخواهد بود. صلۀ رحم از دیگر مواردی است که در این آیین موج می‌زند. با دعوت از بزرگ‌ترهای خانواده و اقوام درجه یک، یک دورهمی خانوادگی به منظور معطر کردن کودک ایجاد می‌شود که این امر نیز از توصیه‌های دین است. در کنار آثار فردی این آیین، انگیزه مسئولان رسمی از اجرای آیین گل غلتان رونق گردشگری در شهر امیریه است که با فراخوان انجام این آیین به صورت کشوری و ورود مهمانان وارد شده به منطقه تاریخی با آثار منحصر به فرد می‌توانند با مواردی چون آثار قدیمی، فعالیت صنایع دستی، تولیدات کشاورزی بومی و محلی شیوۀ زندگی و معماری مکان و... آشنا شوند و از این طریق، مقصود مسئولان، یعنی معرفی جاذبه‌های مکان حاصل خواهد شد. با گذشت زمان، هر سال آیین گل غلتان با توجه به تجربیات جدید در شکل، اجرا و هدف تغییر می‌کند و بر کیفیت آن اضافه می‌شود. در چند سالی که این آیین برگزار می‌شود با ایجاد بسترهای لازم چون ایجاد باغ‌های گل و تولید آن در محل در روز شروع مراسم، با طلوع خورشید، والدین نوزاد با سبدهایی در دست با ذکر شعارهای دینی و سلام و صلوات بر جمال محمد شروع به چیدن گل می‌کنند.

چهل دختر، قلعه دولت‌آباد، عبدا.. آباد، علی‌آباد، حمام‌های الله‌آباد و فیروزآباد.

توجه به آثار و مزایای صنعت گردشگری در دنیای امروز و در رقابت بین کشورها و مناطق در استفاده از استعدادها و محیطی خودشان به دلیل رونق اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و غیره و شتابان شدن تمایل به سمت معرفی جاذبه‌های مکانی موجب شده است که در کشور ما نیز در سال‌های اخیر تمایل مناطق مختلف در شکوفایی و معرفی جاذبه‌های طبیعی و انسانی رونق گیرد و هر منطقه با توجه به زمینه‌های تاریخی خود از این زمینه بهره‌برد. از جمله موارد گردشگری در شهر امیریه، معرفی آیین کهن با قدمت چند صد ساله در این منطقه به نام «گل غلتان» است. این آیین به همت میراث فرهنگی و گردشگری، شهرداری و شورای شهر امیریه از سال ۱۳۸۷ به صورت رسمی آغاز به کار کرد و در سال ۱۳۸۹ با شماره ۱۷۷ ثبت ملی شد و از آن تاریخ هر ساله با شروع فصل بهار و سرسبزی طبیعت در اردیبهشت‌ماه هم‌زمان با رویش گل محمدی این آیین به مدت ۳ روز اجرا می‌شود. هدف از انجام این آیین در وهله اول، معطر کردن نوزادانی است که در این ایام متولد می‌شوند یا اولین بهار زندگی خود را تجربه می‌کنند. گل محمدی که از گذشته‌های دور با مزین شدن به نام محمد(ص) پیامبر رحمت اسلام که درود خدا بر او و خاندانش باد، علاقه قلبی را در مسلمانان جهان نهادینه کرده است به صورتی که شست‌وشوی کعبه و قبور مطهر ائمه نظیر امام رضا(ع)، امام حسین(ع) و... با استفاده از گلاب تهیه‌شده از گل محمدی امری رایج به شمار می‌رود و این علاقه باعث شده است که گذشتگان این سرزمین همانند اذان و اقامه گفتن در گوش نوزاد و آشنایی او با شعائر اسلامی با غلتاندن در گل محمدی و ذکر رباعیات مذهبی به نوعی با دید تقدس، کودک پاک را با شعائر دین به نوعی هم‌آغوش کنند. انگیزه دیگر از اجرای مراسم گل غلتان در پزشکی و کاهش آلرژی‌های فصل بهار است که کودک با غلتیدن در گل آمادگی بیشتری برای سازگاری با شرایط محیط زندگی کسب می‌کند که به صورت تجربه جزء اعتقادات مردم این مرزوبوم شده است.

از جمله مواردی که آیین گل غلتان به عنوان هدف آن را اجرا می‌کند، امر معرفی اسلام به عنوان دین رأفت، علاقه به طبیعت، مأنوس بودن

بعد از جمع‌آوری گل و پاک‌سازی آن و تبدیل آن به گلبرگ، نوزاد را استحمام می‌کنند و در پارچه‌ای سفیدرنگ قرار می‌دهند، سپس با حضور پدر بزرگ، مادر بزرگ و اقوام درجه یک، با ریختن گل‌های محمدی کودک را در پارچه می‌غلطانند. هم‌زمان با این مراسم رباعیاتی مثل

دل را تو صفا ده به صفای صلوات
همراز ملک شو به صفای صلوات
بر هر چه خدا قیمتی داده ولی
گلزار بهشت است بهای صلوات

و اشعار بسیار دیگر خوانده می‌شود که با توجه به پسر یا دختر بودن نوزاد به‌منظور کرامت و عزیز داشتن نوزاد، طبق احادیث اسلامی، نوزاد را معطر می‌کنند. در کنار مراسم معطر کردن نوزاد که هدف جشنواره گل غلطان است مراسم دیگری چون شترسواری، بازدید آثار باستانی،

چاپ تمبر یادبود، بازی‌های محلی، فروش صنایع‌دستی، آشنایی با زندگی روستاییان نیز انجام می‌شود که برای مدعوین، یکی دو روز به یادماندنی را به‌وجود می‌آورد.

جشنواره گل غلطان در امیرآباد اگرچه در سال‌های اخیر نسبت به گذشته به لحاظ اجرا بهتر شده و در رفع عیوب و مشکلات آن اقداماتی انجام گرفته، ولی هنوز کاستی‌هایی دارد، همچون:

۱. کمبود فضای کافی برای اجرای مراسم با توجه به استقبال بیش از پیش سالانه؛
۲. عدم توانایی تبلیغات مؤثر به دلیل محدودیت‌های مالی و نوپا بودن جشنواره؛
۳. عدم حمایت ارگان‌های دولتی.

البته با همت مسئولان و همکاری مردم منطقه، این آیین در سال‌های آینده هم به گردشگری منطقه کمک می‌کند و هم با ثبت جهانی آن نسبت به آشنایی دیگر مناطق و ملل مختلف با این آیین ملی گام‌های مؤثر برداشته خواهد شد. از رهگذر چنین رسومات فاخری امید است که

ذهنیت دیگر اقوام نسبت به ایران، مسلمانان و شیعیان تغییر یابد و روح حقیقی انسان‌دوستی و طبیعت‌دوستی، رابطه حسنه انسان با محیط را به بهترین شکل ممکن نمایان سازد.

در کنار آثار

فردی این آیین،

انگیزه مسئولان رسمی

از اجرای آیین گل غلطان

رونق گردشگری در شهر امیریه

است که با فراخوان انجام این آیین

به‌صورت کشوری و ورود مهمانان وارد شده

به منطقه تاریخی با آثار منحصر به فرد می‌توانند

با مواردی چون آثار قدیمی، فعالیت صنایع دستی،

تولیدات کشاورزی بومی و محلی شیوه زندگی و معماری

مکان و... آشنا شوند و از این طریق، مقصود مسئولان،

یعنی معرفی جاذبه‌های مکان حاصل خواهد شد

پیشنهادهایی برای انجام بهتر آیین گل

غلطان:

۱. اطلاع‌رسانی دقیق‌تر با توجه به وسایل ارتباط جمعی

رو به گسترش؛

۲. فرهنگ‌سازی بین مردم محل در پذیرایی از گردشگران و

همکاری با مسئولان؛

۳. همکاری بین مسئولان در بخش‌های مختلف؛

۴. ایجاد بستر مناسب برای ورود مهمانان در روزهای برگزاری جشنواره

۵. عدم تمایل به دید درآمدزایی با توجه به سابقه کم اجرای آیین گل غلطان؛

۶. استفاده از پتانسیل تاریخی شهرستان دامغان با توجه به فاصله کم از امیرآباد، در معرفی آثار باستانی بی‌بدیل در دامغان به مهمانان

جشنواره؛

۷. استفاده از موسیقی‌های محلی و افراد محلی به‌جای استفاده از

فرهنگ استان‌های مجاور.

منابع

۱. آمارنامه‌های استان سمنان (۱۳۷۲). سازمان برنامه‌بودجه تهران.
۲. بنی‌اسدی، علی (۱۳۷۴). قم: سیمای استان سمنان.
۳. بجنوردی کاظم (نظارت). دایرةالمعارف بزرگ اسلامی. مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، جلد ۱۰.
۴. پیتر هاگت، ترجمه دکتر شاپور گودرزی‌نژاد (۱۳۷۳). جغرافیا، ترکیبی نو. جلد اول، انتشارات سمت.
۴. رضوانی، محمدرضا و احمدی، علی (۱۳۸۸). «مکان و نقش فرهنگ در شکل‌گیری هویت مکانی». فصلنامه پژوهشی فرهنگی. دوره سوم، شماره ششم، پژوهشگاه فرهنگ و هنر و ارتباطات.
۵. روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۴). زمینه فرهنگ‌شناسی، چاپ دوم، تهران: پیام نور.
۶. سازمان تقسیمات کشوری جمهوری اسلامی (۱۳۷۶). وزارت کشور.
۷. شکویی، حسین (۱۳۷۵). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا. جلد اول، تهران: گیتاشناسی.
۸. شکویی، حسین (۱۳۷۱). فلسفه جغرافیا. تهران: گیتاشناسی.
۹. مهدوی، مسعود و احمدی، علی (۱۳۹۰). «جغرافیای فرهنگی، تبیین نظری و روش‌شناختی، کاربرد در مطالعات نواحی فرهنگی». نامه پژوهش فرهنگی، ۱۵۶، سال دوازدهم، شماره سیزدهم، بهار.
۱۰. هاگت، پیتر، جغرافیا، ترکیبی نو. ترجمه شاپور گودرزی‌نژاد (۱۳۷۳). جلد دوم، تهران: سمت.